

Een cynische rekensom

De afschaffing van de slavernij en het Nederlandse zelfbeeld

Nederland was niet het laatste Europese land dat de slavernij afschafte, maar we liepen bepaald niet voorop. Waar de slavernij zelf al een beschamend deel is van ons verleden, geeft de afschaffing ervan in 1863 evenmin reden tot trots. Die hele geschiedenis verhoudt zich slecht tot een nationaal zelfbeeld waarin adjectieven als democratisch, liberaal, vooruitstrevend, vredelievend en humanitair om de voorrang strijden. Niet alleen de slavernij, maar de hele koloniale geschiedenis weersprekt dat zelfbeeld.

Gert Oostindie is directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW) en hoogleraar koloniale en postkoloniale geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Nederland was, zoals elders in dit nummer van *Kleio* wordt besproken, langdurig betrokken bij de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in de 'Nieuwe Wereld' – kort in Brazilië, lang in de Cariben (de Caribische eilanden ook de vier Guyana's, dus Suriname, Berbice, Demerara en Essequibo). Geen hoofdrolspeler, met een aandeel van ongeveer vijf procent van die handel – maar dat betreft toch nog altijd 600.000 Afrikanen die in een periode van ongeveer twee eeuwen als slaaf over de oceaan werden gevoerd, en hun nazaten die in slavernij moesten leven. Evenmin een hoofdrolspeler in de Cariben, waar rond 1750 de bevolking van de Nederlandse koloniën nog geen tien procent uitmaakte van de totale Caribische bevolking – maar dat zal geen

troost zijn geweest voor de 77.000 mensen die daar in slavernij werkten, bijna negentig procent van de totale Nederlands-koloniale bevolking.

Opstanden

Waar slavernij is, is verzet, en de Nederlandse Cariben vormen hierop geen uitzondering. Er zijn enkele grote slavenopstanden geweest, waarvan die in Berbice in 1763 en die in Curaçao in 1795 de belangrijkste waren. Deze en alle andere opstanden in de Nederlands-Caribische koloniën werden echter steeds weer bloedig onderdrukt, zoals dat ook elders gebeurde; alleen in de Franse kolonie Saint-Domingue, het latere Haïti, zou een opstand een einde maken aan de slavernij. Dat lukte nergens anders in de Amerika's. Wel was er

Curaçao werd in 1634 door de Nederlanders op de Spanjaarden veroverd. Eind zeventiende-eeuwse kaart, Atlas van Hagen.

De bevolking van Suriname bestond eind achttiende eeuw voor negentig procent uit slaven. Kaart van Suriname uit de *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*, 1914-1917.

een andere uitweg uit de slavernij: marronage, het wegvlugten van de plantages. Vanuit Curaçao gebeurde dat op bescheiden schaal met vluchtpogingen op kleine bootjes naar het vasteland van Zuid-Amerika. In Suriname was deze marronage van groter belang, en dit fenomeen werd zelfs zozeer een bedreiging van de koloniale orde, dat de kolonisten rond 1760 eieren voor hun geld kozen en vredesverdragen sloten met deze marrons. Hun aantal lag in de daarop volgende eeuw in de orde van vijf tot tien procent van de totale bevolking.

Afschaffing

Aan de vooravond van de afschaffing van de slavernij, 1 juli 1863, woonden er in Suriname zo'n 53.000 mensen, exclusief de inheemsen en marrons in de binnenlanden. Het aandeel van de vrije bevolking, dat eind achttiende eeuw minder dan tien procent was, was mede door manumissies in de voorgaande decennia snel toegenomen, maar nog altijd leefden 36.000 mensen in slavernij, zeventig procent. Op de zes Nederlands-Caribische eilanden leefden zo'n 33.000 mensen, waarvan ruim 19.000 op Curaçao; daar leefde er nog dertig procent in slavernij, een kleine 5.500 zielen. Dat Nederland de slavernij zo laat afschafte, betekende in de eerste plaats een verlenging van een menselijk drama. Maar het uitstel had ook een wrange financiële dimensie. In 1863 werden zo'n 46.000 mensen bevrijd uit de slavernij. Zou Nederland gelijktijdig met Groot-Brittannië, in 1834, de slavernij hebben afgeschaft, dan zouden dat zo'n 57.000 mensen zijn geweest. Zou het besluit gelijk met Frankrijk zijn genomen, in 1848, dan zou het om bijna 50.000 mensen zijn gegaan. Dat is niet onbelangrijk, juist met het oog op het langgerekte politieke proces in Den Haag. Begin jaren 1840 viel het principebesluit dat de slavernij – in de Cariben maar ook in Nederlands-Indië – op termijn afgeschaft moest worden. Het

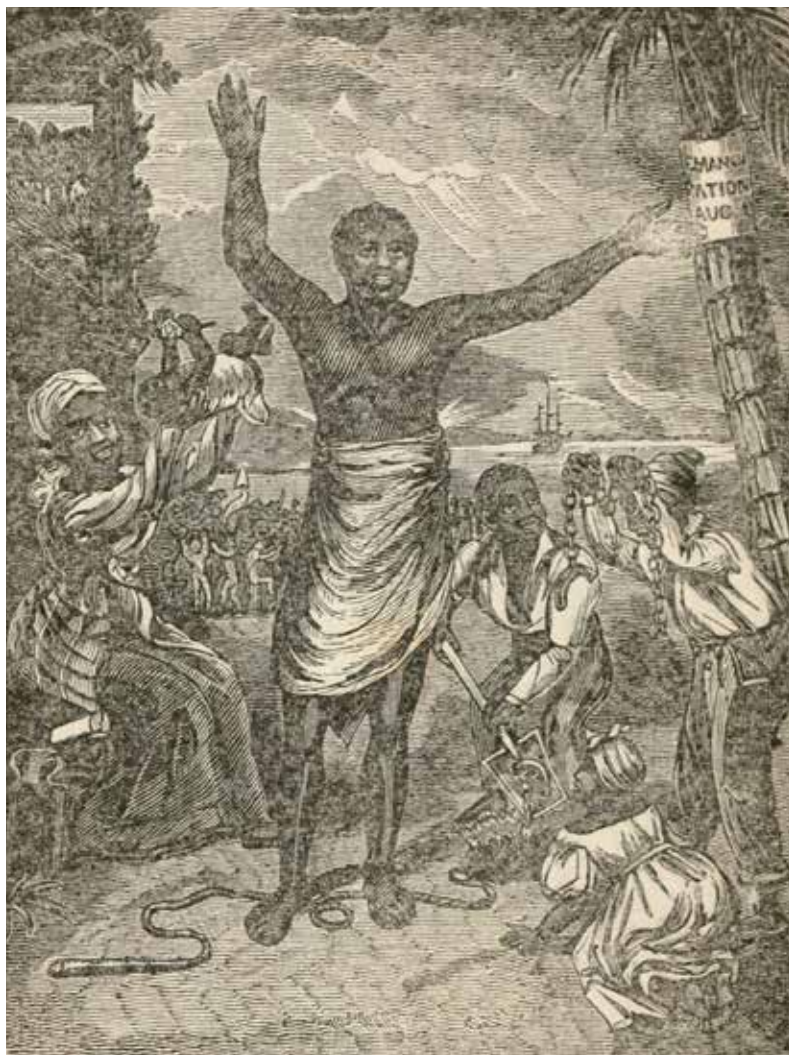
grootste struikelblok sindsdien was het vinden van voldoende middelen om de slavenhouders te compenseren. De in onze ogen perverse logica wilde immers dat de in juridische zin rechtmatige eigenaars recht hadden op een financiële genoegdoening omdat zij hun levend bezit moesten opgeven. De gedachte dat de vrijgemaakten recht hadden op genoegdoening voor het onrecht hun voorouders en hunzelf aangedaan, speelde in het geheel geen rol.

Cynische rekensom

Twee decennia werd gesoebat over de vormgeving van wat de Emancipatie ging heten. Uiteindelijk werd besloten dat er in Suriname nog een tienjarig 'Staatstoezicht' zou komen, waarin de vrijgemaakten min of meer gedwongen zouden worden te blijven werken op de plantages, nu in loondienst. Ook werd uiteindelijk een compensatiebedrag per vrijgemaakte vastgesteld: 350 gulden in Suriname, 200 gulden op de Antillen. De Nederlandse staat moest dus zo'n vijftien miljoen gulden reserveren voor compensatie aan de onteigende slavenhouders; in 1834 zou dat, bij dezelfde compensatieprijzen, negentien miljoen zijn geweest en in 1848 zo'n zestien miljoen. Het is een cynische rekensom, voor zover ik weet nergens in de archieven terug te vinden als bewust beleid, maar het is in zekere zin wel een treffende metafoor voor alles rond de Nederlandse emancipatie, die eerder getuigt van een droogstoppel-mentaliteit dan van een multatuliaans engagement.

'Dat Nederland de slavernij zo laat afschafte, betekende in de eerste plaats een verlenging van een menselijk drama'

Want hoe zat het met het Nederlandse abolitionisme, in Europese context? Net als in de andere Europese landen die zich inlieten met slavenhandel en slavernij waren er hier wel mensen die zich verzetten tegen deze praktijken, vooral op religieuze gronden. Maar het bleven enkelingen, ook toen zich in de late achttiende eeuw in Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten een serieuze abolitionistische beweging ontwikkelde. Die beweging was geen eenheid, sommigen waren geïnspireerd door het verlichtingsdenken, anderen meer door religieuze motieven, maar wat zij gemeen hadden was de overtuiging dat slavernij niet te verenigen was met de westerse moraliteit. Groot-Brittannië liep in 1807 voorop met het verbod op de trans-Atlantische slavenhandel en opnieuw in 1834 met de afschaffing van de slavernij. De in die tijd oppermachtige Britten zouden vervolgens ook alle landen het verbod op de slavenhandel opleggen – niettemin zou de illegale slavenhandel nog tot in de jaren 1860 voortduren. ►

Bevrijding van slavernij. Prent van de American Anti-Slavery Society, 1839.

Geopolitieke belangen

De afschaffing van de slavernij zelf kon niet worden opgelegd, dat moesten de verschillende staten zelf doen. In de Verenigde Staten werd de slavernij per staat op een ander moment afgeschaft, al vroeg beginnend met enkele noordelijke staten, maar pas algemeen na de Amerikaanse Burgeroorlog, in 1865. Zweden schafte de slavernij af in 1847, Frankrijk en Denemarken in 1848, Nederland in 1863, Spanje in 1886; van de Latijns-Amerikaanse landen was Brazilië de hekkensluiter, in 1888. Daarmee was het hoofdstuk van de juridisch gelegitimeerde slavernij in de Amerika's afgesloten. Met geopolitieke belangen in het vizier, maar gestut door een hypocriete retoriek van menslievendheid, stortten de Europese landen zich vervolgens op de afschaffing van de Arabische slavenhandel in Afrika en de inheemse slavernij in Afrika – het hele continent werd nu gekoloniseerd.

Slavenhandel en slavernij waren ook wijdverbreid in Azië – niet verwonderlijk, beide fenomenen zijn immers geen uitzondering, maar regel in de wereldgeschiedenis. Koloniale machten zoals Nederland maakten daarvan gebruik en gaven her en der dit systeem zelfs een stevige impuls.

Zo is de slavenhandel van de VOC in dezelfde orde van grootte geweest als de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel, en leefde en werkte in 1673 de helft van de bevolking van een stad als Batavia (Jakarta) in slavernij; in 1789 was dat nog een kwart. Niettemin was de betekenis van koloniale slavernij in Azië veel minder dan in de Amerika's: er was veel meer aanbod van arbeid dat via andere mechanismen, zoals herendiensten en contractarbeid, kon worden gerekruteerd. In het negentiende-eeuwse Nederlands-Indië bestond voornamelijk inheemse slavernij, met inheemse slavenhouders; het aantal mensen dat in 1861 uit koloniale slavernij werd bevrijd was nog geen 5.000, een fractie van de totale bevolking die in de orde van vijftien miljoen zal zijn geweest.

Ongemakkelijk besef

Terug naar het Nederlandse abolitionisme. Dat was dus zwak. De eerste keer dat er een serieus politiek debat werd gevoerd over slavernij was tijdens de Bataafse Republiek. Hoewel er enkele gepassioneerde pleidooien voor afschaffing werden gehouden, besloot de overgrote meerderheid dat slavernij, en kolonialisme op zich, onmisbaar waren voor Nederland en alleen daarom al acceptabel. De afschaffing van de Nederlandse slavenhandel was geen keuze; de Britten legden het verbod gewoon op, hetgeen na de napoleontische oorlogen werd bevestigd op het Congres van Wenen. Anders dan voor de Britten levert deze episode dus geen enkele stof tot nationale trots, tot de vaststelling dat de Nederlandse elite tenminste zelf tot inkeer was gekomen.

Het politieke debat over de afschaffing van de slavernij kwam in de jaren 1840 op gang. *Peer pressure* speelde daarbij een cruciale rol; het ongemakkelijke besef achter te lopen op de Britten en vervolgens ook de Fransen werd nog eens aangewakkerd doordat Britse abolitionisten letterlijk geestverwanten onder de Nederlandse elite opzochten en aanmoedigden. De onverenigbaarheid van slavernij met het christelijke geloof was het kernargument van de 'afschaffers' – een sterke breuk met de voorgaande eeuwen, die echter nog steeds gepaard ging met uitgesproken paternalistische en niet zelden ronduit racistische gedachten over Afrikanen en hun nazaten in de Cariben. Over grote belangen ging het nauwelijks meer; de economische betekenis van zowel Suriname als de Antillen was gering, er was weinig vertrouwen in verbetering, alle hoop werd gevestigd op Nederlands-Indië. Het probleem van de afschaffing was niet dat het Nederland van hoge inkomsten zou beroven, maar dat die afschaffing zelf kostbaar zou zijn.

De twee decennia die verliepen tussen het principebesluit en de daadwerkelijke emancipatie gingen op aan eindeloze discussies over hoe het dan verder moest in deze koloniën en over de

hoogte en wijze van financiering van de compensatie aan de eigenaars van de levende have. Ten aanzien van Suriname maakte men zich grote zorgen of de plantagesector de afschaffing van de slavernij wel zou overleven; de oplossing werd gezocht in het tienjarige Staatstoezicht en vanaf 1873 in het aantrekken van contractarbeiders uit Brits-Indië en Java. Voor de eilanden was de zorg meer dat er geen werkgelegenheid was; emigratie naar Venezuela werd als oplossing bepleit. In alle gevallen had de Nederlandse elite er een hard hoofd in of de vrijgemaakten wel een deugdzaam leven zouden gaan leiden. Missie en zending moesten dit gaan bevorderen, in tandem met het koloniale bestuur.

Multatuli

Ten aanzien van de compensatie werd uiteindelijk vastgesteld dat de betekenis en dus ook monetaire waarde van de slavernij in Suriname aanmerkelijk hoger lag dan op de Antillen – vandaar het verschil in compensatie. De financiering ervan werd uiteindelijk gevonden dankzij de baten van het Cultuurstelsel op Java, dat tussen 1830 en 1870 jaarlijks tussen de dertig en ruim vijftig procent bijdroeg aan de inkomsten van de Nederlandse schatkist. En zo brachten Javaanse arbeiders in een systeem van onvrije arbeid het kapitaal op waarmee in 1863 hun onderdrukte lotgenoten in de Cariben werden vrijgemaakt. Het is jammer dat Multatuli die wrange ironie niet heeft ‘meegenomen’ in de *Max Havelaar*, zijn twee jaar eerder gepubliceerde aanklacht tegen het Cultuurstelsel.

Vrijwel niets van deze geschiedenis strookt met het rooskleurige beeld dat wij in het naoorlogse Nederland graag van onze geschiedenis vertellen. Dat geldt breder voor de plaats in dat verhaal van onze hele koloniale geschiedenis, waarin natuurlijk ook in de zin van een ‘ethische politiek’ wel goeds tot stand werd gebracht, maar die

in wezen toch een geschiedenis is gebaseerd op inbreuk op lokale samenlevingen, winstbejag, macht en racisme, alles gerechtvaardigd in termen van westerse superioriteit. Tot aan de Tweede Wereldoorlog stond dat laatste in eigen land nauwelijks ter discussie. Na de oorlog en de ongezochte onafhankelijkheid van Indonesië werd de hele koloniale geschiedenis verbannen naar een zijkamertje van ons ‘Huis van de Geschiedenis’, alsof het los kon worden gemaakt van onze ‘eigen’ geschiedenis.

Die reflex is nooit houdbaar geweest, en dat is juist onder invloed van de postkoloniale migraties steeds duidelijker geworden. Migranten die konden zeggen ‘Wij zijn hier omdat jullie daar zijn!’ zetten het koloniale en in het bijzonder ook het slavernijverleden weer op de agenda. Vandaar de nationale herdenkingen en monumenten, nieuw onderzoek en steeds meer publicaties, tentoonstellingen in de grote musea, veel aandacht in de media – en dus ook de roep om kolonialisme en slavernij meer ruimte te geven in het geschiedenisonderwijs. Onvermijdelijk roept dat alles ook weerstand op, en emotionele debatten waarin niet altijd oog is voor de historische werkelijkheid. Temeer reden om hier ook in het onderwijs serieuze aandacht aan te besteden. ■

Wisselbrief ter waarde van vijfhonderd gulden als compensatie voor het verlies van slaven na de afschaffing van de slavernij in 1863, uitgegeven op Sint Maarten, Ministerie van Koloniën, 1864. Rijksmuseum, Amsterdam.

Literatuur

Maartje Janse, *De Afschaffers. Publieke opinie, organisatie en publieke opinie in Nederland, 1840-1880* (Wereldbibliotheek, 2007).

Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland: Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen* (Bert Bakker, 2010).

Gert Oostindie (red.), *Fifty years later: Antislavery, capitalism and modernity in the Dutch Orbit* (KITLV Press, 1995/University of Pittsburgh Press, 1996).

J.P. Siwipersad, *De Nederlandse regering en de afschaffing van de slavernij (1833-1863)* (Bouma's Boekhuis, 1979).

Alex van Stipriaan et al., *Op zoek naar de stilte. Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (KITLV Uitgeverij, 2007).

